

Annales

MUSEI HISTORICO-NATURALIS HUNGARICI

A MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

2015

volume 107

Herman Ottó és a magyarországi barlangkutatás

ANGYAL Dorottya

Magyar Természettudományi Múzeum, 1088 Budapest, Baross u. 13.

E-mail: angyal.dorottya@gmail.com

Összefoglalás – Herman Ottóról, a főként zoológusként, néprajzkutatóként, politikusként ismert tudósról kevesen tudják, hogy mint autodidakta archeológus, a hazai ősrégészeti kutatások – s így követve a szervezett barlangkutatás kezdete is – az ő nevéhez fűződnek. A miskolci Ávas-hegy lábánál megtalált jégkorszakbeli őskő szakácsa leletek tarkították Herman Ottót a Bükk hegység barlangjainak ősrégészeti feltárása. Eredményein felbuzdulva, Hillebrand Jenő és Kadlic Ottokár vezetésével megkezdődött a módszeres hazai barlangkutatás, ahol a régészet mellett fokozatosan egyéb diszciplínák, mint a zoológia vagy a hidrológia is helyet kaptak.

Kulcsszavak – Herman Ottó, régészet, Bükk hegység, Öcsembertan, barlangkutatás, Hillebrand Jenő, Kadlic Ottokár

BEVEZETÉS

Tízvaly volt száz éve, hogy elhunyt Herman Ottó (1835–1914), a géplakatos, honvéd, entomológus, ornitológus, botanikus, vadász, utazó, néprajzkutató, politikus. S ha ez nem lenne önmagában elég, az autodidakta ősrégész. A 2014-es emlékvé keretel közt a Magyar Természettudományi Múzeum számos kiállítás, program és ismeretterjesztő írás formájában emlékeztet meg a polihisztorról (VÁSÁRHELYI 2014, 2015). Herman Ottó életéről és munkásságáról több kíváncsi összefoglaló munkában olvashatunk (pl. LAMBRECHT 1925, SZÉKELY 1955, BOROSNÉ & SZABÓNÉ 2003). Jelen írás a tudós munkásságának egy kevésbé ismert, de annál jelentősebb szeletét mutatja be, mely közvetve a módszeres, szervezett magyarországi barlangkutatás elindulásához vezetett.

AZ ELLENTMONDÁSOS MISKOLCI LELET

Történt pedig 1891-ben, a „miskolci” Ávas-hegy tövében, a „Sárvíz vize mellett”, hogy Bársony János épülő házának alapjából különös alakú kőtárgyak kerültek elő, melyek Herman Ottónak adattarek ajándékal (1. ábra). A „rúzkő szakácsok” – merthogy azok voltak – a lehető legjobb kezekbe kerültek. A minden iránt ér-

dekládó Herman Ottó felismerte a leletek paleolit voltát, s 1893-ban bemutatta őket a *Természettudományi Közöny* hasábjain „A miskolci tűzkő szakóczák” című tanulmányában (HERMAN 1893a). A csodás leletnek gyorsan híre ment, s további értekezés jelent meg az *Archaeológiai Értesítőben* (HERMAN 1893b) és a bécsi antropológiai társulat folyóiratában. Ez volt az a pont, amikortól két magyar geológus nem tűrhette tovább, hogy a mindenbe „belekontárkodó”, grólgiai és régészeti előképzettség nélküli Herman Ottó nemzetközi sikereket érjen el az ő szakterületükön. Egyikük, Halaváts Gyula még ugyanabban az évben megjelentette „ellentanulmányát”, melyben arra hivatkozott, hogy a megtalált leletek nem – a kormeghatározásban döntő jelentőségű – diluviális, vagyis jégkorszakbeli rétegekben feküdtek. Úgy vélte továbbá, hogy a leletek petrográfiai jellege is ellentmondásos (HALAVÁTS 1893).

A támadások Herman Ottót elkeseredés helyett további kutatásokra, további bizonyítékok megszerzésére ösztönözték. „Nem is Halaváts úr állítása volt az, ami nekem 'nem tetszett', hanem az a végletek között való ingadozás, amelyet csak egy módon lehet jóténni: a helyszíneknek alapos geológiai főlátelével...” (HERMAN 1893c). Herman szilárdan hit azon feltételezésében, hogy a Bükk vidékén ősemberrek éltek. Nem úgy Halaváts Gyula, aki a helyszíntre kiszállva alaposan megvizsgálta Miskolc és környékének földtani viszonyait, melynek eredményeként kijelentette, hogy csakúgy, mint a Szinva ártérén, az Ávas-hegy oldalában is csakis „mostkorú üledék van a nem ezen üledék alatt”. Errel a megállapítással több mint tíz évvel vetette vissza a hazai ősrégészeti kutatásokat (LAMBRÉCHT 1911).

PALEOLIT MARADVÁNYOK A BÜKKI BARLANGOKBAN

Időközben azonban az Ávas-hegy temetőjének földjéből sírásás közben előkerült egy éles, pengészerű, babérlevélforma, kékeszürke színű kő tárgy: a jégkorszaki ősember szerszáma. A támadó geológus tehát tévedett az Ávas-hegy kioltását illetően, nem ismerte fel a diluviális réteget. A szász születését elköndöző (nem csak nevét magyarosította Otto Carl Hermann-ról Herman Ottóra, de még születési helyét is „megmáshította” Breznóbányáról Alsóhámasra), magyar érzületű tudós a miskolci nyílkeőől írt tanulmányát ismét külföldön kényszerült megjelentetni, ugyanabban a bécsi antropológiai folyóiratban, melyben Halaváts Gyula támadta (LAMBRÉCHT 1933). Erre már a magyar politikai élet is felfigyelt. Időközben Darányi Ignác, Herman Ottó jó ismerőse foglalta el a földművelésügyi miniszteri posztot, s támogatásának köszönhetően a szervezett kutatás elé nem gördült már anyagi és erkölcsi akadály. Papp Károly és Kadić Ottokár geológusok szakértelmre mellett és Herman Ottó útmutatásait követve rendszerbe adták Miskolc és környékének rétegtani vizsgálatát. Herman Ottó úgy okoskodott, hogy mivel a barlangok vannak legkevésbé kitéve az erózióknak, ott várható a legtöbb eredmény. Vadász tapasztalatait és ható-

1. ábra. Az avasi leletek (Illustrációk Herman Ottó első archeológiai témájú közzeményéből, HERMANN 1893a)

Fig. 1. The new findings from the Avas Hill (Illustrations from Ottó Herman's first archaeological publication, HERMANN 1893a)

dék érzékét felhasználva megsejtette, hogy a jégkorszaki vadászok hol állhatták el a vadváltót; a hámosi *Scoleta*-barlangnál! Igaza lett, a barlangból számos barlangi-medve-csontmaradvány, nyíl- és lándzsakövek kerültek a felszínre (2. ábra). Ekközben egyre több bükki barlang régészeti feltáráására nyílt lehetőség, melyekből rendre kerültek elő a partintott kőszerszámok és a paleolit csonteszközök. A feltáráásokat idővel Hillebrand Jenő, Kadik Ottokár és Kormos Tiradar irányították. Az ísóval kiemelt, 20–25 cm vastag agyagkínőlést a barlang elé hordták, majd megkezdődhetett a válogatás: a különböző csontdarabok, kődarabok, pengék, tűk, csontvakarók mellé cédula került, melyre a kutatók feljegyezték a lelet megtalálásának pontos helyét. Hónapokba telt egy kisebb barlang teljes kínőléscének feltárása. Később már kvadránokat is alkalmaztak, s rétegről rétegre haladva minden tárgy felvése gondosan rögzíthető volt (LAMBRICHT 1933). Ekközben – ezúttal végre Magyarországon – 1908-ban a *Tudománytársasági Közönyben* megjelent Herman Ottó összefoglaló munkája „A borsodi Bükk ősembere” címmel (HERMAN 1908).

ELINDUL A SZERVEZETT BARLANGKUTATÁS

Az 1910-es év végre meghozta a várva-várt felfedezést: Hillebrand Jenő a Balta-barlang jégkorszaki agyagkínőléseiben megtalálta egy gyermek ősember koponyáját. Ez a lelet azért is bírt hatalmas jelentőséggel, mert azt bizonyította, hogy a

bükkí ősember nem csak megfordult a vidéken, de tanyázott és temetkezett is ott. Ez volt Herman Ottó nagy diadala. A kövερkező szennyezés felfedezést, mikor 1932 nyarán a Subalyuk-barlangban megtalálták a neandervölgyi ősember első hazai maradványát, sajnos már nem érthette meg.

Igy tehát közvetve a borsodi ősembernek, valójában pedig Herman Ottónak köszönhetjük a hazai szervezett barlangkutatás megkezdését. Szükségszerűen a paleontológia mellett egyéb diszciplínák is helyet kaptak a kutatás során, így hamarosan a zoológiai, hidrogeológiai és egyéb vizsgálatok is beindultak csaloggy, mint a feltáró kutatások. 1910-ben a Magyar Földtani Társulaton belül megalakult a Barlangkutató Bizottság, melybe Herman Ottót tiszteletbeli tagként választották. A barlangi ősemberkutatásokat megalakulása óta a Bizottság koordinálta (KEISLER 1964). A bükkí barlangok ásatása során némely barlang jellege is nagymér-

2. ábra. Palaeolit leletek a Székely-barlangból és Miskolcraól (Illustráció Herman Ottó publikációjából, V. tábla). 1: Hegyes nyílhe, természetes nagyságban; arnya sötétre kalcidon, mint az arasi nyílhe; A1 ében. Székely. 2: Szökőhe nyílhe, természetes nagyságban; sötétre kalcidon, mint az előbbi; B2 ében. Székely. 3: Háromszöghe he, sötét nyílhe, természetes nagyságban; sötét vöröses-barna kalcidon-jaspis; C ében. Miskolc, Pető-he, 12-ik telek. Bárfai Károly gyűjtése (HERMAN 1908)

Fig. 2. Palaeolithic findings from the Székely Cave and from Miskolc (Illustration from Ottó Herman's publication, Table V, HERMAN 1908)

tékben változott, hiszen hatalmas mennyiségű kőbőrtávolítottak el, így tágas bejárati csarnokok „keletkeztek”, melyek a hegység legismertebb természeti lárványosságává tették e barlangokat. Ilyen, tágas bejárati szádájú barlangok a Kecse-lyuk, a Secléta-barlang, az Istálló-kői-barlang vagy a Suba-lyuk. Az 1930-as években a régészeti vizsgálatokkal összefüggésben feltáró célú munka is zajlott: Danzsa János és Schömvinszky László nevéhez fűződik a Kis-kőháti-zsomboly feltárása, míg Sebőcs Károly a Királykúti-zsombolyban tevékenykedett. Kevesen tudják, hogy a Bükk barlanglakásait, mint tudományos kutatási témát szintén Herman Ottó fedezte fel. 1900 és 1901 között több alkalommal tett utazásokat a borsodi barlanglakásokhoz: Andornakon, Ostoroson és Kistályán gyűjtött anyagát, rajzeit, tapasztalatait tartalmazó naplóját a Néprajzi Múzeum őrzi (BAKÓ 1977).

A sokoldalú tudós nevét napjainkban nem csak iskolák, múzeumok és emlékházak őrzik, hanem egy Hámor határában, a Szinva-szoros déli oldalában fekvő barlang is, melyben Kadić Ottokár kezdte meg a régészeti vizsgálatokat. A Herman Ottó-barlang kőkori leleteiről és jégkorszaki állati maradványairól ismert (3. ábra). A bejárat feletti, a főágba torkolló kőfülke – a rendszer első emelete – szintén a polihisztor nevét viseli (SZÉKELY 2003).

3. ábra. 2005-ben újraindultak az ásatások a Herman Ottó-barlangban. A kutatást Dr. Ringer Árpád és Szoltyák Péter vezette (Fotó: Szoltyák Péter)

Fig. 3. Excavations in the Herman Ottó Cave were restarted in 2005. Research was led by Dr. Árpád Ringer and Péter Szoltyák (Photo: Péter Szoltyák)

ÖSSZEFOGLALÁS

Akit az utókor páratlan lágelmének, az utolsó magyar polihisztornak kiáltott ki, az a maga korában kényszerű csatákat vívott, hogy bizonyítsa korszakalkotó felfedezéseinek létjogosultságát és saját igazát. De vajon hol bízódik a határokon a világra nyitott, lelkes amatőr és a tudományos megalapozottsággal kutató szakember megítélés között? Herman Ottó minden kétséget kizáróan bizonyította nagyfokú jártasságát az archeológia tudományában is. Az avasi tűzkő-szakóccaleletek azonosításával elsőként igazolta a bükk-i ősember jelenlétét. Az ő kezdeményezése révén kezdődött meg a Bükk hegység barlangjainak módszeres régészeti kutatása, mely nem csak további értékes archeológiai leletek feltárását eredményezte, de nagymértékben hozzájárult a speleológia egyéb területeinek kibontakozásához is.

Ottó Herman and speleology in Hungary

Dorottya ANGYAL

*Hungarian Natural History Museum, Baross u. 13, H-1008 Budapest, Hungary**E-mail: angyal.dorottya@gmail.com*

Abstract – Few people know that Ottó Herman, renowned zoologist, ethnographer and politician, was also a self-instructed archaeologist and as such, he spearheaded palaeontological research (and indirectly, speleology) in Hungary. Flint clefts discovered at the foot of the Avas Hill in Miskolc prompted him to carry out palaeontological excavations in the caves of the Bükk Mountains. His results propelled systematic speleological investigations in Hungary led by Jenő Hillebrand and Ottó Kádár. Later on, other disciplines such as zoology and hydrogeology were gradually included in speleologic expeditions.

Key words – Ottó Herman, archaeology, Bükk Mts., palaeoanthropology, speleology, cave-man, Jenő Hillebrand, Ottó Kádár

INTRODUCTION

Last year was the 100th anniversary of the death of Ottó Herman (1835–1914), locksmith, soldier, entomologist, ornithologist, botanist, hunter, traveller, ethnographer and politician. As if that was not enough, he was also a self-taught palaeoarchaeologist. On the occasion of the memorial year, the Hungarian Natural History

Museum organized several exhibitions, programmes and published educational materials in 2014, in commemoration of the polyhistor (VÁSÁRHELYI 2014, 2015). There are a number of comprehensive publications on the life and works of Ottó Herman (e.g. LAMBRECHT 1925, SZÉKELY 1955, BOKROSÉ & SZABÓNÉ 2003). This paper presents a largely unknown albeit significant segment of his science that has indirectly set the organized, systematic speleology on foot in Hungary.

A CONTROVERSIAL FIND IN MISKOLC

In the year of 1891, at the foot of the Ávas Hill of 'Miskolc', right by the River Szinva, peculiar stone objects were brought to light when laying the foundations of the future home of János Bárony. These pieces of rock were then given to Ottó Herman as presents (Fig. 1). The flint clets – because that was what they were – ended up in the best place possible: in the hands of Herman who, recognizing the palaeolith origin of the finds, presented them in a column of the *Természettudományi Közlemény* (HERMAN 1893a). The news of fantastic finds spread quickly and further publications discussed it in the *Archaeologiai Értesítő* (HERMAN 1893b) and also in the journal of the Viennese anthropological society. This was the point where two Hungarian geologists could not bear the idea of an autodidact tampering in their field without any formal education in geology or archaeology, and found it even more upsetting that he was making himself internationally known with his 'concoctions'. One of the two, Gyula Halaváts published his antithesis in the same year, stating that the findings were not located in a diluvial (glacial) stratum which would have been decisive as to their dating. Furthermore, he was of the opinion that the petrographic characteristics of the findings were also controversial (HALAVÁTS 1893).

Instead of embittering him, such attacks incited Herman to look for new evidence. 'It wasn't so much the statement of Mr. Halaváts that displeased me as his indecision between two extremes. This can only be resolved by a thorough geological survey of the site...' (HERMAN 1893c). Herman was unwavering in his assumption that the Bükk Mountains had been populated by cavemen. Halaváts, however, after investigating the scene in Miskolc and its surroundings, made his statement concerning the geological features of the slopes of the Ávas (as well as those of the Szinva floodplain), according to which 'only present day sediment can be found under another type of sediment'. His conclusions set back Hungarian palaeoarchaeology by ten years (LAMBRECHT 1911).

PALAEOLITH REMAINS IN THE CAVES OF THE BÜKK MTS.

Meanwhile, a sharp, blade-like, leaf-shaped and bluish-grey object surfaced in the graveyard of the Ávas Hill during grave-digging: a tool of the cavemen from

the glacial period. Herman's opponent was wrong about the filling of the Ávas, he misidentified the diluvial stratum. The patriotic Herman – who had modified not only his original name (Otto Carl Hermann) and twisted facts about his birthplace (substituting the Saxon settlement of Briesen with the Hungarian village of Alsóháimor) in order to 'become Hungarian' – was forced to publish abroad again. His paper on the flint spearhead came out in the same Viennese anthropological journal that had also published Halavics' article contradicting Herman's hypotheses (LAMBRICHT 1933). This upheaval merited the attention of the Hungarian political circles. The agricultural minister of the time was Ignác Darányi who, as a good friend to Herman supported his cause. Financial and moral obstacles overcome, the way was paved towards organized research. Supervised by geologists Károly Papp and Ottokár Kadić and following the guidance of Herman, the minister decreed the stratigraphic investigation of Miskolc and its surroundings. Herman argued that exploring caves would be the most fruitful method as these were the least exposed to erosion. Building on his experiences as a hunter and on his 6th sense, he surmised that the Szeleta Cave of Háimor may well have been used by diluvial hunters to make a trap for big game. Again, he was right: the excavation of this cave yielded a host of cave bear remains as well as spearheads and arrowheads (Fig. 2). Meanwhile, more and more caves in the Bükk became available for archaeological excavation and flint stones as well as palaeolith bone tools surfaced one after the other. After a while, the excavations were led by Hillebrand, Kadić and Tivadar Kormos. The 20–25 cm thick clay deposit was removed by spade and carried out to the entrance of the cave. Here, the masses were processed, and pieces of bones, stones, blades, needles and scrapers were carefully labelled and their place of discovery recorded. It took several months to fully excavate the deposits of a smallish cave. Later on, the researchers used quadrats to record the exact position of each object layer by layer (LAMBRICHT 1933). In 1908, Herman's comprehensive work on 'The cave-men of the Bükk in Borsod' was published in the *Történettudományi Közöny* (HERMAN 1908) – finally.

ORGANIZED SPELEOLOGY BEGINS

1910 eventually brought about a much yearned-after discovery: Hillebrand found a skull of a cave-man – that of a child – in the diluvial clay deposit of the Balla-cave. This finding was a break-through, as it provided evidence that people did not only hunt and transit this region during the glacial period, but also lived – and died – there. This was a great triumph for Ottó Herman. Unfortunately, he did not live to see the next such sensational finding from Hungary: the first remains of a Neanderthal in the Subalyuk Cave in 1932.

Indirectly, it is the Bükk caveman to thank for the organization of speleological research in Hungary. In fact, though, it was Ottó Herman, who induced the whole process. Besides palaeontology, other disciplines also gained their places in speleology, such as zoology and hydrogeology, among others. In 1910, when the Hungarian Speleological Committee was established, Herman was elected as an honorary member of the organization. Cavemen research has been coordinated by the Committee, ever since it was set up (KESSELER 1964). Due to the excavations, the characteristics of many caves have changed. By removing the filling, spacious entrance halls had been created that made the mountains well-known natural assets later on. Such caves are the Kecske-lyuk, the Szeleta-cave, the Istállóskői-cave or the Suba-lyuk. In the 1930s, apart from the archaeological investigations, János Dancza and László Schönyviszky worked on the excavation of the Kis-kőhát-zsomboly ('zsomboly' is a vertical shaft in the rock), while Károly Sebő led the same type of investigation in the Királykúti-zsomboly. Few people know, but the cave-dwellings of the Bükk were also brought to the attention of the scientific community by Ottó Herman. In 1900 and 1901, he made several trips to the cave-dwellings in Borsod. The material he collected in Andornak, Ostoros and Kistálya, along with his drawings, and his notebook are kept in the Museum of Anthropology (BÁRÓ 1977).

Not only schools, museums and memorial houses are named after the versatile polymath, but also a cave in the outskirts of Hámor, on the southern slope of the Szeleva-pass which was first excavated by Kadik. The Herman Ottó Cave is well known for its colithic and diluvial animal remains (Fig. 3). The stone niche above the entrance that leads on to the main cavern also bears the name of the many-sided scientist (SZÉKELY 2003).

SUMMARY

Proclaimed as a genius and the last Hungarian polyhistor, Ottó Herman had to fight his way through contemporary hostility and ignorance in order to provide justification to his discoveries and prove himself right. Where is the boundary between an open-minded, enthusiastic amateur and an expert carrying out research with scientific rigour? Ottó Herman has proved his expertise and skills in the field of archaeology beyond doubt. Identifying the origin of the Avas flint clets, he was the first to provide evidence for the existence of the Bükk cavemen. He initiated the systematic archaeological investigation of the caves in the Bükk Mountains that led on to the discovery of more and more valuable archaeological assets, and contributed significantly to the development of other fields of speleology.

IRODALOM – REFERENCES

- BOROSNÉ STRAMZKY E. & SZABÓNÉ LENKEFI I. 2003: *Herman Ottó „Az utolsó magyar polihistor”*. Bibliográfia. [Bibliography of Ottó Herman, 'the last Hungarian polymath'.] – II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc, 232 pp.
- BÁDÓ F. 1977: *Bátki barlangfalakok*. [Cave dwellings in the Bátki Mts.] – Borsodi kismonográfiák 3, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 136 pp.
- HALOVÁTS Gy. 1893: A miskolci palaeolith lelet örléséből. [From the idea of the palaeolith finding from Miskolc.] – *Archaeologiai Érteink* 13: 186.
- HERMAN O. 1893a: A miskolci tüdő-szakócák. [The flint clefts from Miskolc.] – *Természettudományi Közlemények* 25(184): 169–183.
- HERMAN O. 1893b: A miskolci palaeolith lelet. [The palaeolith finding from Miskolc.] – *Archaeologiai Érteink* 13: 1–25.
- HERMAN O. 1893c: A miskolci palaeolith lelet örléséből. [From the idea of the palaeolith finding from Miskolc.] – *Archaeologiai Érteink* 13: 186–188.
- HERMAN O. 1908: A borsodi Bátki ősember. [Caveman from the Bátki in Borsod.] – *Természettudományi Közlemények* 11(470): 565–564.
- KESSLER H. 1964: Herman Ottó (1835–1913). [Ottó Herman (1835–1913).] – *Karász- és Barlangkutatás Tájékoztató* 7–8: 122–123.
- LAMBRICHT K. 1911: Herman Ottó előadása a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságának 1911. február 6-iki ülésén. [Ottó Herman's presentation in the meeting of the Speleological Committee of the Hungarian Geological Society.] – *Földtani Közlemények* 41(1): 105–111.
- LAMBRICHT K. 1925: Herman Ottó, az utolsó magyar polihistor élete és kora. [Ottó Herman, biography and age of the last Hungarian polymath.] – Bircó Miklós, Budapest, 207 pp.
- LAMBRICHT K. 1933: *Herman Ottó élete*. [The life of Ottó Herman.] – Magyar Könyvtársok Kiadó, Budapest, 264 pp.
- SZÉKELY K. 2003: *Magyarország fokozottan védett barlangjai*. [Highly protected caves of Hungary.] – Mészáros Kiadó, Budapest, 425 pp.
- SZÉKELY S. 1995: *Herman Ottó*. [Ottó Herman.] – Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 268 pp.
- VÁRAHELYI T. 2014: 100 éve halt el Herman Ottó. [Ottó Herman died 100 years ago.] – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 104: 9–22.
- VÁRAHELYI T. (ed.) 2015: *Herman Ottó a polihistor munkássága, hatása. Konferencia, 2015. február 26–27. [Ottó Herman polymath, his activity and influence. Conference, 26–27 February, 2015.]* – Nemzeti Köznevelési Intézet & Független Pedagógiai Intézet, Budapest, 230 pp.